

Trabzon İlahiyat Dergisi
Trabzon Theology Journal
ISSN 2651-4559 | e-ISSN 2651-4567
TİD, cilt / volume: 7, sayı / issue: 2
(Güz / Autumn 2020): 87 - 117

**Türk İslâm Edebiyatında Basmelenâme Türü ve Besmele İçerikli
Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme**
An Essay on the Type of Basmelenâme and the Classification of Texts on
Basmala in Turkish-Islamic Literature

Emrah Bilgin

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Assist. Prof., Ardahan University, Faculty of Humanities and Literature,
Department of Turkish Language and Literature
Ardahan/Turkey
e-mail: bilginemrah@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7221-8573>
DOI: 10.33718/tid.811235

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 15 Ekim 2020 / October 2020
Kabul Tarihi / Date Accepted: 27 Kasım 2020 / November 2020
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December 2020

Atıf / Citation: Emrah Bilgin, "Türk İslâm Edebiyatında Basmelenâme
Türü ve Besmele İçerikli Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme", *Trabzon
İlahiyat Dergisi* 7/2 (Güz 2020): 87 - 117

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit
edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism
detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tid>
mailto: trabzonilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Trabzon Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.
Trabzon University, Faculty of Theology,
Trabzon, 61080 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Türk-İslâm Edebiyatında Basmelenâme Türü ve Besmele İçerikli Metinlerin Tasnifine Dair Bir Deneme

Öz

İslâmiyet'in temel öğelerinden olan besmele, işlerin hayırla sona ermesi için mutlaka telaffuz edilmesi gerektiği söylenen ve Allah'ın rahmetinden yardım beklenildiği ifade edilen bir iltica lafzıdır. Kur'ân-ı Kerîm içerisinde Neml Sûresi'nde geçen besmele, edebiyatta da önemli bir yer edinmiş ve bismelenin klasik dönem eserlerinin başında yazılması da bir gelenek hâline gelmiştir. Bu çalışmada öncelikle besmeleye dair bilgi verilmiş, ardından bismelenâmeler konularına ve edebî tarzlara göre tasnif edilmiştir. Muhtevalarına göre bismelenâme türündeki manzumeler üç grupta incelenmiştir. Bunlar bismelenin sırlarının, faziletlerinin ve işe besmele ile başlamanın önemini anlatıldığı metinlerdir. Ayrıca bismelenâmeler üslup bakımından da tetkik edilmiştir. Bu türdeki şiirlerde tespit edilebilen edebî tarzlar; *tavsif*, *nasihatnâme*, *tahkiye*, *hasb-i hâl* ve *duânâme* üsluplarıdır. Tasnifte her bir başlık altında ilgili başlığa dâhil olduğu düşünülen örnek metinler verilmiştir. Sadece besmele ifadesinin yazıldığı eserlerle birlikte -manzum ya da mensur- besmele konulu eserler de yazılmıştır. Konunun tamamıyla besmele, besmele ile işe başlamak ve önemi ya da bismelenin tanım ya da tavsifine ayrıldığı bu türün örnekleri, başlı başına bir tür oluşturabilecek özelliklere sahiptir. Bu vesileyle bazı çalışmalar içerisinde sadece adı geçen bu türün özellikleri, tespit edilen örneklerden faydalanılarak makale içerisinde çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslâm Edebiyatı, Divan Şiiri, Besmele, Bismelenâme, Edebî Türler.

An Essay on the Type of Bismelenâme and the Classification of Texts on Basmala in Turkish-Islamic Literature

Abstract

Basmala, one of the basic elements of Islam, is an asylum phrase that is said to be pronounced in order for things to end with goodness and that believers are waiting for help from God's mercy. The basmala, which is mentioned in Sûra an-Naml in the Qurân, has an important place in literature and it has become a tradition to write the basmala at the beginning of the classical period works. In this study, first of all, information about the basmala was given, and then the poems about the basmala were classified according to literary styles and subjects. The poems of the bismelenâme type were examined in three groups according to their content. These are the texts in which the secrets, virtues and the importance of starting with the basmala are explained. In addition, examples of this genre were examined in terms of style. Literary styles seen in this genre of poems; These are the styles of description, advice, narrate, conversation and pray. In the classification, sample texts considered to be included in the relevant title are given under each heading. Along with the works in which only the expression of basmala is written, works in which the secrets and virtues of the basmala are explained in detail, such as poetic or prose. The examples of this type, in which the subject is completely divided into basmala, starting with basmala and its importance or definition or definition of basmala, have characteristics that can constitute a genre in their own right. On this occasion, the features of this species, which are mentioned only in some studies, have been tried to be extracted from the identified samples in the article.

Keywords: Turkish-Islamic Literature, Divan Poetry, Basmala, Bismelenâme, Literary Genres.

Giriş

Klasik dönem edebiyatı araştırmacılarınca sıklıkla müracaat edilen pek çok ıstılah vardır. Bu alanlara dair hazırlanan kimi çalışmalarda *şekil, biçim, başlık, tür, tarz, üslup, stil* gibi terimlerin gelişigüzel kullanıldığı görülmektedir. Bir kasideden bahsedilirken *kaside türünde* ya da *kaside tarzında* veya bir mesnevi hakkında bilgi verilirken *mesnevi türünde* ya da *mesnevi tarzında* gibi kayıtlar incelemelerde yer almaktadır. Fakat bu konu üzerine yoğunlaşıldığı zaman ilgili ıstılahların bu şekilde kullanılmayacağı ve kazanmış oldukları hususi bir anlamın olduğu görülmektedir. *Kaside* denildiği zaman öncelikle yapısından ve sonra temasından bahsedilmektedir. *Tema* denildiği anda da *tür* bahsi ile karşılaşılacaktır. Zira eski dönem edebiyatında öncelikle *tür* ve *tarzın* temsilcisi kasidedir. Geniş anlamıyla bu husus, bağımsız eser olarak mesneviyle karşılanmıştır; ancak öncelikle *türler* kaside üzerinden değerlendirilmiştir. Çünkü kasidenin bölümlerine bakıldığı zaman birtakım bölümlemelerin olduğu görülmektedir. Bu *tür* bölümlere bakıldığında da dönem edebiyatının mana dünyası ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda isimleri geçen kavramların arasında en çok belirginleşen unsur şekillerdir. Klasik edebiyatta kavram üzerinde yoğunlaşan araştırma çalışmalarının birincisi, bilindiği üzere *nazım şekilleri* idi ki artık bu kavram hakkındaki tartışmalar hemen hemen çözülmüştür. Başka bir deyişle nazım şekli denildiği zaman artık hangi ıstılahların nazım şekillerinin içerisinde değerlendirilmesi gerektiği daha net bir biçimde anlaşılmaktadır. Erken dönemde yapılan çalışmalar bugün yeniden farklı araştırmacılar tarafından ele alınarak bu araştırma problemi yeniden düşünülmemekte ve yeni düzenlemelerle tekrar değerlendirilmektedir. Nazım şekilleri ile ilgili bütün hususlar artık önümüzdedir. Tartışılan son hususlar ise yapılan son düzenlemelerdir. Örneğin bir *terkibibendin* beyit ya da *bent* esaslı ile düzenlenmiş metinler arasındaki yerinin nerede bulunduğu ya da bir *müsemmenin* *terkibibent* ve *terciibent* ile ilişkisinin nasıl olduğu gibi sorular bu noktada düşünülebilir. Bilindiği üzere *terciibent* ve *terkibibent*teki *bentlerin* beyit sayısı sekizden on ikiye kadar çıkabilmektedir. Bu hâlde de *müsemmenlerle* karıştırılmaktadır. İşte bu gibi hususlar, nazım şekilleri ile ilgili son tartışmalardandır.

Klâsik dönem Türk edebiyatı çalışmalarının şiire yoğunlaşması sebebiyle bahsi geçtiği üzere öncelikle *şiir* şekillerinin ne olduğunun net-

leştirilmesi endişesine düşüldüğü görülmektedir. Nazım şekilleri üzerine yazılmış olan kaynak kitaplar bu araştırma problemi hakkında önemli bilgi içermektedir. Yazılmış olan kitaplarla nazım şekillerinden neyin kastedildiği belirtilmiş ve başka kavramlarla karışmasının önüne geçilmiştir; ancak edebî tür ve tarz bahsine bakıldığında böyle bir tasnifin yapılmadığı; *tür* veya *tarz* denildiği zaman hangi kavramların bu ıstılahları ifade ettiğine dair henüz kesin bir kanıya varılamamış olduğu anlaşılmaktadır. O hâlde geriye sunuş-anlatım biçimleri denilebilecek *tarz*, *stil* ya da *üslup* gibi kelimelerle ifade edilen edebî tarzlar ile edebî türler kalmaktadır. Bu hususta sorulabilecek bir soru şudur: “Bir edebî eser nasıl bir anlatım ya da sunuş biçimine sahiptir?” Bu soruya cevaben birkaç örnek şöyledir: *Fahriye*, *hasb-i hâl*, *lugaz*, *muamma*, *methiye*, *münâzara*, *selâmnâme*, *tasvîr*, *tazarrunâme*. Aslında ıstılahlar kimi zaman birbirlerini de karşılamaktadırlar. Mesela *selâmnâme* aslında tasavvuf edebiyatında *methiye*nin bir örneğidir ve başka bir adlandırması vardır. *İyâdetnâme*, *hasb-i hâl* üslubunun alt başlığıdır ve bu minvaldeki metinler, sohbet de içermektedir. Diğer yandan Türk edebiyatı metinlerinin içerisinde “nâme” ya da “iyye” şeklinde biten çok sayıda eser de vardır. Bilhassa şiirlerin derlendiği divanlar ve mesneviler gibi ilgili alanlardaki diğer pek çok eserin muhtevası incelendiğinde bu sayı çok daha artmaktadır. Bu nedenle metin incelemelerinin sayıca çok fazla olan bu kavramlar üzerine de yoğunlaşması ve ilgili terimlerin hangisinin tür, tarz ya da bir başlık olduğunun ortaya konması gerekmektedir ki bu mefhumlardan birisi de besmeleye dair kaleme alınmış olan besmelenâmelerdir.

Klasik dönem edebiyatı üzerine yapılmış olan kimi kitap¹ ve makale² çalışmalarında besmeleye dair incelemelerde bulunulmuştur. Tet-

1 Besmeleye dair yapılmış bazı kitap çalışmaları şunlardır: Müberra Gürgendereli, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri* (İstanbul: Acar Bilgi Merkezi Yayınları, 2010); Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*, haz. Hamiye Duran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011); M. Fatih Kesler, *İstiâze Besmele ve Fâtîha Tefsiri* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011); Tâhirü'l-Mevlevî, *Molla Câmi'nin Besmele Manzumesi ve Mir'atü'l-Akaid Tercümesi*, haz. Mustafa Kirenci (Ankara: Büyüyenay Yayınları, 2020).

2 Makale düzeyinde besmele hakkında yapılmış kimi araştırmalar ise şöyledir: Ahmet Sevgi, “Molla Câmi'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50; Kaplan Üstüner, “Erzurumlu Zihnî'nin Besmele Konulu Mesnevisi”, *Mavi Atlas* 6 (2016), 18-48; Süleyman Gür, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* /12 (2018), 405-477; Enes Yıldız, “Nûşî'nin Tevşîhu'l-Letâif Adlı Mesnevisinde Yer Alan Besmelenâme”, *Littera Turca Journal of Turkish Language and*

kiklerde hâlihazırda bismelenâme türünün bir ıstılah olarak kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu metinlerin genel özellikleri henüz ortaya konmamıştır. Bu çalışmanın öncelikli amacı da bismelenâme türüne örnek olabilecek olan metinlerden faydalanılarak türün tespit edilebilen hususiyetlerinin ortaya konmasıdır. Hem bu nedenle hem de çalışmanın bir makale çalışması olması ve makalenin de sınırları olması dolayısıyla çok sayıda örnek verilmesi yerine tasnifteki her bir başlığın sınırlar çerçevesinde açıklanmasına çalışılmıştır. Ayrıca besmeleye dair yapılan kitap veya makale çalışmalarında besmele konulu çok sayıda şiir örneği verilmiştir; ancak bu çalışmadaki şekliyle türün özellikleri incelenmemiştir. Bu bağlamda bismelenâme türüne dair iki kısım metnin değerlendirilebileceği düşünülmüştür. İlk olarak divan ya da mesnevilerde yer alan ve müstakil olarak muhtevasının besmeleye ayrılmış olduğu metinler incelenmiştir. İkinci olarak farklı tür ve muhtevaların yer aldığı manzumeler içerisinde bismelenin konu edildiği kısımlara bakılmıştır. Ayrıca türler ve tarzlara göre metinler incelenirken muhteva-tarz ilişkisi de kurulmuştur. Başka bir deyişle hangi tarzlara hangi konuların ifade edilmesinde başvurulduğunun da ortaya konulmasına çalışılmıştır. Bu sayede çalışmanın ilgili kısımlarında bu türdeki metinlere dair farklı örneklerin verilmesi sağlanmıştır.

Bismelenâmeler hakkında *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*'nda bilgi verilirken müstakil besmele tefsirleri ve şerhleri ile besmele muhtevalı manzumeler de bu türün örnekleri arasında sayılmıştır.³ Ancak besmeleye dair kaleme alınmış tefsir ve şerh gibi eserlerin bu türün bir örneği olduğu konusunda tam olarak emin olunamadığından bu tür eserler incelemeye dâhil edilmemiştir.

Çalışmanın ilk kısmında besmeleye dair kısa bir bilgi verildikten sonra edebiyat tarihi içerisinde bismelenin ne şekilde konu edildiğine dair de yine muhtasar bilgi sunulmuştur. İkinci bölümde ise bismelenâme türü ile alakalı malumat verilmiş ve bu türün örnekleri tür ve tarzlara göre tasnif edilmiştir.

Literature 6/3 (2020), 615-635.

3 Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2009), 219.

1. Besmeleye Dair

Bir işe başlayan kimsenin o işe Allah'ın adını anarak başlaması, o kimsenin kendisini güven içinde hissetmesine bir vesiledir. Bu durum, besmele ifadesinden önce söylenen istiâze ile de ilgilidir. Zira istiâzeyi telaffuz eden kişi, şeytandan Allah'a sığınmış olur. Ayrıca besmelenin içerisinde Allah'ın *Rahmân* ve *Rahîm* sıfatları da vardır.

Cahiliye devrinde işe başlanırken "Lât ve Uzzâ'nın adıyla!" denilmekteydi. Bu nedenle Müslümanların Allah'a mahsus bir isimle işlerine başlaması da gerekli hâle gelmiştir. Öncelikle Allah'ın adının anılmasıyla yapılacak işle ilgili eylem sonraya bırakılır. Fiilin besmeleden sonra bırakılmasının nedeni de budur. Başlanacak işe göre "Bismillâhi ekra'u."⁴ gibi sözler de söylenebilir.⁵

Kur'ân-ı Kerîm içerisinde Neml Sûresi'nde⁶ geçen besmele, Tevbe Sûresi'nin dışındaki tüm sûrelerin başında yer almaktadır. Hadis-i şerifler içerisinde ise besmele ile başlanmayan işlerin sonunun eksik kalacağı ile ilgili bilgi vardır.⁷ Bu suretle temel din kaynaklarında önem atfedilmiş olmasından dolayı İslâm geleneği içerisinde de çok önemli bir yerde bulunan besmele, edebiyat geleneği içerisinde de yer edinmiştir. Eserlere besmeleyle başlanması ile besmeleyi güzel yazan kimsenin affedileceği müjdesi, hattatların besmele yazımında ayrı bir özen göstermelerinin ve onu çokça yazmalarının başlıca vesilesi olmuştur. Zaman içerisinde de besmele ifadesinin tek satır olarak sayfanın başına yazılması bir kaide hâline gelmiştir.⁸

Bazı yorumcular ve mutasavvıflar, besmeledeki harflere anlam yüklemişlerdir. Kimisine göre "Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm" sözündeki harflerden "bâ" Allah'ın güzelliğini, "sin" yüceliğini, "mim" mülkünü ifade

4 Allah'ın adıyla okurum.

5 İsmail Hakkı Bursevî, *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, ed. Mehmet Doğru, çev. Abdullah Öz vd. (İstanbul: Damla Yayınevi, 2012), 1/35.

6 "İnnahu min Süleymâne ve innahu bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm." Bk. *Kur'ân Yolu* (Erişim 05 Kasım 2020), en-Neml, 27/30.

7 Bk. Mecdüddin Ebu's-sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ibn Abdülkerîm eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *eş-Şâfi fi-şerhi Müsnedi's-Şâfi'i li-İbni'l-esîr*, haz. Ahmed b. Süleymân - Ebû Temîm Yâser b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426), 214/1.

8 M. Uğur Derman - Mustafa Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/534.

etmektedir. Bu anlayış sahiplerine göre besmeledeki harfler başka manaları da ifade eden birer rumuz olarak görülmüştür. Ayrıca bu harflere edebiyat metinlerinde yüklenen farklı manalar da vardır. Bu surette hem dinî kaynaklarda hem de divan ve Türk-İslâm edebiyatlarının ilim ve irfan geleneğine dair eserlerinde besmele ile ilgili verilmiş olan bilgiler onda birtakım hikmetler gizli olduğunu göstermektedir. Diğer yandan tefsir kaynaklarında ayrı ayrı istiâze ile besmele hakkında da malumat verildiği görülmektedir. Örneğin İmam Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân* tefsirinde istiâze ve bismelenin ne zaman ve nasıl söylenebileceği, hükmü, Kur'ân'dan olup olmadığı, lafızları, faydaları, fazileti ve anlamı gibi hususlar yer almaktadır.⁹

Besmele, genellikle satırda tek başına yazılır. Bu hususta Kalkaşendî (ö. 821/1418), Ebu Hureyre'den naklen bir hadiste Hz. Peygamber'in yazıldığı satıra besmeleden başka bir sözün yazılmasını yasakladığını;¹⁰ fakat kimi müstensihlerin besmele ifadesinden sonra bir kısa hamdele ya da salveleyi de eklediklerini belirtmiştir. Ancak bu konuda Ebû Bekir es-

9 İmam Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Buruc Yayınları, 2005), 1/299-325.

10 Kalkaşendî'deki metin şöyledir:

قال محمد بن عمر المدائني في كتاب «القلم والدواة»: ينبغي للكاتب أن يفرد بالبسملة في سطر وحدها، تجيلا لاسم الله تعالى وإعظاما وتوقيرا له؛ ثم ساق بسنده إلى أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم «نهى أن يكتب في سطر بسم الله الرحمن الرحيم غيرها». وعلى هذه الطريقة جرى كتاب الإنشاء في مكاتبتهم وسائر ما يصدر عنهم. أما التسخار وكتاب الوثائق فرما كتبوا بعدها في سطرها «الحمد لله» أو «الضلاة على رسول الله صلى الله عليه وسلم» ونحو ذلك.

“Muhammed b. Ömer el-Medâinî 'el-Kalem ve'd-duvât/Kalem ve Mürekkep' adlı eserinde 'Allah'ın ismini yüceltmek ve tazim için kâtibin/yazarın besmeleyi tek bir satıra yazması, [o satıra başka bir şey yazmaması] gerekir.' dedikten sonra senedini zikrederek Ebû Hüreyre'ye (r.a) dayandırdığı şu rivayete yer verir: 'Allah Resûlü (s) Bismil-lâhî'r-rahmâni'r-rahîm'in yazıldığı satıra başka bir şeyin yazılmasını yasakladı.' İnşa/edebî nesir yazarları, yazışmalarında ve diğer yazılarında bu metodu takip ettiler. Müstensihlerin ve vesika yazarların ise bazen besmeleyi yazdıkları satıra hamdele, salvele ve benzer şeyler yazdıkları olmuştur.” Bk. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî, *Subhu'l-a'sâ fi sînâ'ati'l-inşâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 6/215.

Tespit edilebildiği kadarıyla Kalkaşendî'nin Muhammed b. Ömer el-Medâinî'nin eserinden naklettiği rivayet hiçbir hadis kaynağında geçmemektedir. Ancak buna benzer bir durumun mevcut olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle Kur'ân-ı Kerîm'in yazıldığı sayfaya hadis yazılmasını yasaklayan bazı rivayetler mevcuttur. Örnek olarak bk. Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî, *Me'âlimü's-Sünne* (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932), 4/184; Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkkîlî el-Mâzerî, *el-Mu'tim bi-fevâ'idü Müslim*, nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer (Tunus: Dârü't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1991-1998), 3/385.

Sûlî (ö. 335/946), duanın besmelenin altındaki satıra ve onun kapladığı yeri geçmeyecek şekilde yazılmasının edep gereği olduğunu, besmelenin metinden farklı bir hatla yazılmasını, ilk sayfadaki en süslü kısmın besmele ve etrafı olmasını öğütlemiştir.¹¹ Gelenekte de yazma eserlerin ilk sayfasındaki serlevha kısmına oldukça özenildiği görülmektedir. Bu husus, hadiste bahsedilen müjdeye nail olunma çabası içerisinde olduğunu da göstermektedir. Ayrıca yukarıda bahsi geçen besmelenin yanına başka bir lafız yazılmaması hususu Türk edebiyatı kaynaklarında da görülmektedir. Örneğin birçok eser, “Bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm ve bihi nesta’in”¹² lafzı ile başlamaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere besmele satırında hamdele veya salveleden başka kimi metinlerde bir iltica lafzı da görülebilmektedir. Bu şekilde verilebilecek örnekleri elbette artırmak mümkündür.

Besmeleye dair elsine-yi selâseyi oluşturan dillerin her birinde ayrı ayrı manzum ya da mensur metinler kaleme alınmış olduğu görülmektedir. Türkçede manzum olarak besmeleyi konu edinen şiirler olduğu gibi mensur olarak da besmelenin fazilet ve sırlarının uzun uzadıya anlatıldığı risaleler yazılmıştır. Kütüphanelerde bu konu üzerinde pek çok yazma eser bulunmaktadır.¹³ Ayrıca kimi yerde Türkçeye tercümesi yapılarak anlamı verilmiştir. *Hâzâ Tefsîru Âyeti’l-kürsî ve gayrihi* adlı metin, buna örnek olarak verilebilir:

“E’ûzu ben sığınup ilticâ iderüm. *Billâhi semî’un karîbe*¹⁴ *mine’s-şeytânî’r-racîm* merdûd olan şeytân-ı racîmün¹⁵ şerrinden *bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm* ve dahî ben bed’ idüp başlarum dünyâ vu âhi-ret ni’metlerin viren Allâhu ‘Azîmü’s-şânun ism-i şerîfi ile ...”¹⁶

Mensur metinlerde besmeleye dair verilebilecek bir başka örnek, bazı fetva mecmualarının başında verilen bir fetvadır. Müellifler, manzum

11 Derman - Uzun, “Besmele”, 5/536.

12 Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adı ile başlar ve yardımcı yalnız O’ndan dileriz.

13 Besmeleye dair bu başlık adı altında toplanılabilecek çok sayıda metin vardır. Bunlarla ilgili bir literatür çalışması yapılmıştır. Bk. Gür, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”, 405-477.

14 “Hakkıyla işitendir, kuluna çok yakındır.” Bk. *Kur’ân Yolu* (Erişim 05 Kasım 2020), es-Sebe 34/50.

15 “Fe izâ kara’tel-Kur’âne fe’s-te’iz billâhi mine’s-şeytânî’r-racîm.” Bk. *Kur’ân Yolu* (Erişim 05 Kasım 2020), en-Nahl 16/98.

16 *Tefsîru Âyeti’l-kürsî ve gayrihi* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 3191/1, ts.), 1b.

ve mensur örnekleri bulunan fetva mecmualarında bir işin mübarek ve duaya vesile olması ile kemale ermesi için işe Rahman ve Rahim olan Allah'ın adının anılmasıyla başlanması gerektiğini

“Zeyd-i mü'min bir emr-i zî-bâle şürû' itdükde ne ile bed' itmek
gerekdür ki mübârek ve kâmil ola? **el-Cevâb:** Bismillâhi'r-rahmâ-
ni'r-rahîm el-hamdu lillâhi Rabbi'l-'âlemîn ile bed' gerekdür.”¹⁷

fetvası ile ifade etmişler ve böylece işin nihayete ermesini o işe besmele ile başlanması şartına bağlamışlardır.

“Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm” lafzı klâsik edebiyat metinlerinin başında ya tek bir satırda ya divanın birinci mısrasında görülür. Molla Câmî,

*Besmele tâc-ı ser-i Kur'ânest
Z'ân ki sencîde ber-în mîzânest*

*Vezn eger mûcib-i noksân bûdî
Lafz-ı mevzûn ne zi-Kur'ân bûdî*¹⁸

beyitleriyle mevzun olduğundan dolayı bismelenin Kur'ân-ı Kerîm'in başında taç olduğunu belirtmiştir. Esasında, besmele lafzı vezne uymaz; ancak başta üç divanı da besmele ile başlayan Molla Câmî olmak üzere birçok şair onu mevzun sayar ve manzumelerin başına ilk mısra olarak koyar.¹⁹ Mevzun olmamasına rağmen bismelenin her zaman ölçülü sayılmış olmasına divan ve tasavvuf şairlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin Mezâkî, divanına

*Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
Vâsîtatü'l-'akdi kelâm-ı kadîm*²⁰

beytiyle başlamış ve ardından naata geçmiştir. Ancak besmele ibaresinin ilk beytin ikinci mısrasında verildiği örnekler de vardır.

17 Emrah Bilgin, *Ömer bin Sâlih el-Kırîmî - Tuhfetü'l-Fetâvâ* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2020), 72. Aynı fetva *Fetâvâ-yı Feyziye*'de de yer almaktadır. Bk. Süleyman Kaya, *Fetâvâ-yı Feyziye* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2009), 1.

18 Besmele vezinli olduğu için Kur'ân-ı Kerîm'in başına taç olmuştur. Eğer vezin bir noksanlık olsaydı lafz-ı mevzûn Kur'ân'da yer almazdı.

19 Sevgi, “Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”, 5.

20 Ahmet Mermer, *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994), 167.

*Gülbün-i gülzâr-ı kelâm-ı kadîm
Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm*²¹

Besmeleye dair kaleme alınmış birçok beyit ya da şiirde besmeleye ait iktibaslar görülür. *Allah adını zikretmek, bismillâh, ismullâh, besmele, nâm-ı Hudâ, ism-i pâk-i zül-celâl* gibi ifadelerle Allah'ın adı zikredilir ve esere başlanır. Bu ifadelerle şairler, evvela Allah'ın adının zikredilmesi gerektiğini söylerler. Bu hususta en bilinen örnek Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-necat* adlı eseridir. Metnin ilk altı beytinde şair; bir işe başlarken Allah'ın adının anılmasının vacip olduğunu, işe başlamadan evvel adının anılmasıyla Allah'ın işi kolaylaştıracağını, zikredilmezse işin nihayete ermeyeceğini, alınan her nefeste ve her anda Allah'ın adının daima söylenmesi gerektiğini ve böylece işlerin tamamlanabileceğini, aşk ile Allah'ın adının zikredilmesi ile kişinin günahlarından affolunacağını ve isteğine erişebileceğini nasihat üslubu ile ifade etmiştir.

Hüseyin Kâmî, divançesinin ilk beyti olan,

*Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm
Darbe-yi şeytân-ı la'îni'r-racîm*²²

dizelerinde bismelenin kovulmuş ve lanetlenmiş olan şeytana bir darbe olduğunu söylemiştir. Beyitten bismelenin istiâzeden sonra gelmesinin hikmeti olarak kalbin güzel şeylerle süslenmeden önce temizlenmesiyle Allah'a yönelmesi de çıkarılabilir. Hüseyin Kâmî'nin ifade ettiği husus da gönlün Allah'tan gayrı olan şeylerden arınması olmalıdır. Diğer yandan yukarıda *Vesiletü'n-necat*'ta geçtiği gibi başka şiirlerde de işe besmele ile başlanmasının vacip olduğu belirtilmiştir.

Besmele konulu şiirlerde "başlamak" fiili çokça yer almıştır. Bu fiilin kimi şiirlerde mısra başında kullanılması ile esere Allah'ın adının anılmasıyla başlandığı ifade edilmiştir. İndî'nin manzum *Menâsik-i Hacc'*ından bir örnek şöyledir:

*Başlayalım Tanrı'nın adı ile
Tanrı birdir birliğin hamdı ile*²³

21 Ali Rıza Özüygun, *Hasan Sezayî Divanı* (İstanbul: Buhara Yayınları, 2005), 285.

22 Ahmet Tanyıldız, *Hüseyin Kâmî Dehrî Dîvânçesi* (İstanbul: Akademik Kitaplar, 2013), 81.

23 Seydi Kiraz, *İndî'nin Manzum Menâsik-i Hacc'ı* (İnceleme Metin Dizin ve Sözlük) (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2020), 66.

16. yüzyılın önemli şairlerinden olan Taşlıcalı Yahyâ Bey divanında yer alan,

*Besmele kim sözlerün a'lâsıdur
Söz başının sünbül-i zîbâsıdur*²⁴

beyti, besmele hakkında bir başka örnektir ve bu ifadesiyle şair besmelenin sözlerin en üstünü olduğunu belirtmiştir. Mihrî Hatun ise “Dîvân-ı Mihrî Duhter-i Mevlânâ Belâyî” başlıklı kasideye,

*Yazdı cân levhasında bismillâh
Kudret-i lâ ilâhe illallah*²⁵

beytiyle başlamıştır ki bu beyit aynı zamanda divanın da ilk beytidir. Enverî-yi Erzincânî de eserindeki ikinci manzumeye,

*Besmeleyle yâd edüp nâm-ı Hudâ'yı evvelâ
Eyledim tertîb-i dîvân-ı belâgat-intimâ*²⁶

beytiyle başlamış ve belagatli sözlerin yer aldığı eserinde Allah'ın adını zikrettiğini söylemiştir.

Divanların dışında eğitimde önemli bir yer tutan manzum sözlüklerin de başlangıç bölümlerinin besmeleye ayrıldığı görülür. *Sübha-i Sıbyân*'da besmeleden sonra gelen,

*Nâm-ı Hudâ zikr idelim ibtidâ
Menzil-i maksûda O'dur reh-nümâ*²⁷

beytiyle başlayan ve her birinin “nâm-ı Hudâ” terkihi ile başladığı üç beyitlik kısımda Allah'ın adının zikredilmesinin önemi ifade edilmiştir. Besmelenin vasıflarının anlatıldığı bu beyitler, öğretici niteliği bulunan manzum sözlüklerin henüz küçük yaştaki çocukların besmeleyi ve vasıflarını öğrenmeleri için de yazılmış olmalıdır.

Örneklerden anlaşılacağı üzere genellikle eserlerin başlarında ve

24 Yahyâ Bey, *Dîvan Tenkidli Basım*, haz. Mehmed Çavuşoğlu (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 3.

25 Mehmet Arslan, *Mihrî Hâtun Divânı* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 18.

26 Seydi Kiraz, “Enverî-yi Erzincânî ve Mevlûd-i Şerîf'i”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 478.

27 Atabey Kılıç, “Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân -2- (Metin)”, *Turkish Studies* 2/1 (2007), 30.

Hız. Peygamber'in hadislerinden iktibasla söylenen besmele manzume-leri, aslında daha çok mesnevi nazım şeklindeki eserlerde görölmektedir. Mesnevilerde genellikle besmeleye dair beyitler, eğer besmeleye dair müstakil bir şiir yazılmayacaksa tevhit türü şiirlerden önce görölmektedir. Hem bir ya da birkaç beyitten oluşan hem de müstakil yazılmış şiirlerde beyit sayısı da değişiklik göstermektedir. Kimi zaman besmeleyi yukarıda bahsi geçtiği üzere mevzun sayarak ilk mısradan yazan şairler kimi zaman da Allah'ın adını anmak ile ilgili kelimeleri kullanarak şiirlerine başlamışlardır.²⁸

2. Besmelenâme Türü

Türk-İslâm edebiyatının en çok işlediği konulardan biri dindir. Hem divan hem de tasavvuf edebiyatında dinî duygu ve düşünceler üzerine çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Mensur ve manzum olarak kaleme alınan eserlerin *besmele*, *hamdele* ve *salvele* ile başlaması zamanla bir gelenek hâlini almıştır.²⁹ Bu geleneğin oluşmasında bahsi geçen dinî edebî türler ifadesi, Türklerin İslâm'a girmelerinden itibaren çeşitli konularda özellikle manzum olarak kaleme aldıkları ürünlerden oluşan edebî külliyatın manzum olarak tasnif edilmesi bağlamında kullanılmıştır.³⁰ Bilindiği üzere edebî türlerin oluşmasında önemli olan başka bir husus da eserlerde işlenen konuların belli bir içerik ve düzenle tekrar tekrar işlenmiş olmasıdır.³¹ Bu şekilde değerlendirilebilecek olan edebî türlerden biri de besmelenâmelere dir.

Türk kültürünün gelişim seyri içerisinde besmelenin çok önemli bir yerde bulunduğu görölmektedir. Aynı etki, Fars ve Arap edebiyatlarında da mevcuttur. Ayrıca besmele konusunda Fars edebiyatının Türk edebiyatı üzerinde tesirinin olduğu da Molla Câmî ve Nizâmî'nin besmele konulu yazmış oldukları eserlerin Anadolu ve Orta Asya şairlerine etkilerinden ve bu tesir üzere yazmış oldukları şiirlerden anlaşılmaktadır. Konu fark etmeksizin yazılmış olan her eserin besmele ile başlamış olmasının za-

28 Mustafa İsmet Uzun, "Besmele, Kültür ve Edebiyat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/538-539.

29 H. İbrahim Şener - Âlim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011), 131.

30 Hikmet Atik, *Türk İslam Edebiyatı* (Ankara: Bilay Yayınları, 2020), 139.

31 Ali Çavuşoğlu, *Türk İslâm Edebiyatı (Kitaplar, Türler, Devirler ve Şahsiyetler)* (Kayseri: Tezmer, 2015), 62.

manla bir geleneği dönüşmüş olması, Türk kültür tarihi içinde besmele-
nin ne kadar mühim bir yerde bulunduğu da başka bir göstergesidir.
Türk edebiyatının pek çok mahsulünde ister manzum olsun ister mensur
besmele yazılmadan veyahut çok sayıda eserde besmele ile ilgili bir veya
birden fazla beyitten oluşan bir manzume kaleme alınmadan diğer bö-
lümlere geçilmemiştir. Hem zamanla bu geleneğin oluşmuş hem de bes-
melenin müstakil olarak ifade edilmiş olması ile besmeleye dair manzu-
meler zamanla kendine has muhtevası olan bir edebî türe dönüşmüştür.
Bu geleneğin oluşmasında diğer edebiyatların ve bunların içinde bilhassa
Fars edebiyatından bazı şairlerin de tesirinin olduğu düşünülmektedir.

Aynı türde olan edebî metinler, birlikte okunarak değerlendirilme-
diğinde o metinlerin ait olduğu düşünülen türün ve özelliklerinin tanımlan-
ması da yetersiz olacaktır. Bir metnin tüm yönleriyle değerlendirilme-
si; metnin anlatım biçimi, muhtevası ve yapılandırılmasını da içerdiğinde
türünün tespiti de kolaylaşacaktır.³² Örneğin bismelenin sır ve faziletleri-
nin anlatıldığı metinlerin kendine ait bir kompozisyonu vardır. Bu metin-
lerde bismelenin vasıfları da anlatılır. Bu minvaldeki örneklerde genellik-
le bismelenin sır ve faziletlerinden bahsedilir. Bunların dışında besmele
ile işe başlamanın gerekliliğinin önemini ifade edildiği metinlerde de
yine aynı durum söz konusudur.

Edebî türler, esasında birim sayısına göre de incelenebilir; ancak
bir türü uzunluk veya kısalığına göre sınıflandırmak da makul görünme-
mektedir. Zira bir konunun mısra düzeyinde ifade edilmiş örneklerinin
yanı sıra çok sayıda beyitle ifade edilmiş olması da söz konusu olabilmek-
tedir.³³ Allah hakkında yazılan türlerden biri olan bismelenâmelerin de
tek bir satırda ya da besmeleye dair bir iktibasla kısaca ifade edilmiş ör-
nekleri olduğu gibi bismelenin her bir harfinin mana ve faziletinin çok
sayıda beyitle anlatıldığı metinler de vardır. Bunun dışında Allah'ın ismini
zikretmenin önemini anlatan şiirlerin de 2-10 beyit arasında olduğu gö-
rülmetedir.³⁴

Besmele ile ilgili beyit ve şiirlere bilhassa mesnevi nazım şeklindeki
eserlerde daha çok rastlanmaktadır. Gerek dinî ve tasavvufî gerekse aşk,

32 Metin Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebi Türler ve Tarzlar* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2007), 15.

33 Akkuş, *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebi Türler ve Tarzlar*, 17.

34 Gürgendereli, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*, 48.

kahramanlık ve sosyal hayattan alınma konuları işleyen mesnevilerde eserlerin plan şemasında genel olarak tevhit, münacat ve naatlardan önce besmele hakkında yazılmış beyitler, uzun veya kısa manzumeler şekline yer alır. Besmele, “işe Allah adını anarak başlamak” manasına geldiğinden şairler ya besmeleyi beyitlerinde aynen zikrederek iktibas yoluyla ya da buna telmihen “Allah adını anmak/zikretmek” şeklinde ifade edilebilecek kelimelerle konuya giriş yaparlar. Eğer besmele hakkında müstakil bir manzume yazılmayacaksa besmelenin veya bu konudaki telmih ve iktibasların yer aldığı bir iki beyitten sonra “Allah adını anmak” sözünden tevhide intikal edilir.³⁵

Yapılan bir araştırmada Türkçe mesneviler içerisinde yazılan besmele şiirlerinin % 40’ı (49 mesnevi) 16. yüzyılda, % 28’i (35 mesnevi) 15. yüzyılda, % 32’si (39 mesnevi) ise diğer yüzyıllarda yazılmış olmakla beraber 126 mesnevi tespit edilmiştir.³⁶ Ayrıca besmelenâme türünde kaleme alınmış şiirlerin hem irfan ehli olan mutasavvıf şairler hem de divan şairleri tarafından yazıldığı görülmektedir. Bu durum, her iki edebiyat sahasında besmeleye dair bir geleneğin olduğunun da ayrıca bir göstergesidir. Diğer yandan divanlarda mesnevi nazım şeklinin dışında rubâî ya da tuyuğ nazım şekillerinde de besmelenâme örneklerine rastlanmaktadır. Örneğin Mustafa Sâfi Efendî’nin “Fezâ’il-i Besmele-yi Şerîf” başlığını taşıyan manzumesinden hemen önce besmele konulu bir rubâî kaleme alınmıştır. Bu örneğin haricinde rubâî nazım şekli ile yazılmış örnekleri artırmak da mümkündür.

*Kufl-i sühana besmeledür çün miftâh
Zikr idelüm evvel diyelüm yâ Fettâh
Tanzîm ola lü’lü’-i ma’ânî dilde
Gencine-i gaybdan idelüm istiftâh³⁷*

Mesnevilerde besmele ve besmelenin önemini anlatan iktibas ve telmihlere yer verilen şiirler, tevhit bölümüne geçiş için bir hazırlık özelliği taşırlar. Bu iktibaslar, genellikle Hz. Peygamber’in hadisinden yapılmıştır.³⁸ Ancak yine de besmelenâme türüne örnek olabilecek metinler

35 Uzun, “Besmele, Kültür ve Edebiyat”, 5/538-539.

36 Gürgendereli, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*, 41.

37 Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Safî Efendî ve Gülşen-i Pend Mesnevisi* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 144.

38 Gürgendereli, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*, 48.

incelendiğinde bismelenin farklı şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Konularına göre bismelenâmeler ayrı başlıklar altında incelenebileceği gibi tarzlarına göre de tasnif edilebilirler. O hâlde öncelikle içeriklerine ve edebî tarzlara göre iki başlık altında sınıflandırılmalıdırlar. Yapılan literatür taraması sonrası bu türün örnekleri içeriklerine göre,

1. Bismelenin sırlarının anlatıldığı bismelenâmeler
2. Bismelenin faziletlerinin anlatıldığı bismelenâmeler
3. İşe besmele ile başlamanın önemini anlatıldığı bismelenâmeler

şeklinde gruplandırılabilirler. Diğer yandan *tavsif*, *nasihatnâme*, *tahkiye*, *hasb-i hâl* ve *duânâme* ise bismelenâme türü manzumelerde görülen tarzlardandır.

2.1. Muhtevalarına Göre Bismelenâmeler

Gelenekte kaleme alınmış olan eserlerin yukarıda belirtildiği üzere besmele ile başlaması bir usuldür. İçinde bulunduğumuz dönemde yazılmış olan kitaplarda pek görülemeyen bu yöntem, sadece manzum eserlerde değil aynı zamanda mensur eserlerde de görülen bir kaidedir. Birçok divanda en azından bir beyit besmeleyle alakalıdır. Kimi zaman iktibas yoluyla şiirde yer alan besmele ifadesi kimi zaman farklı birkaç beyitlik bir kısımda izah edilmiştir. Manzum metinlerde ilk olarak yer alan besmele bölümü, her sözden önce Allah lafzının söylenmesi ve Allah'ın adının zikredilerek işe başlanması gerektiği için daima eserlerin başında bulunur. Bu yüzden eserlerde ilk beyit ya da şiirler, bu tür için dikkat çekici örneklerdir.

Bismelenâmeler, konularından anlaşılacağı üzere ayrıca Türk-İslâm edebiyatındaki Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaya yönelik olan türlerden de bir tanesidir. Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere besmele içerikli şiirlerde çeşitli konulardan bahsedilmiştir. Diğer yandan bilhassa beyit sayısının fazla olduğu manzumelerin içerik bakımından daha zengin olduğu ve farklı konuların işlendiği görülmektedir. Ancak yine de bismelenâme türünde yer aldığı düşünülen manzumelerin içerisinde konu bakımından diğerlerinden ayrılan örnekler de görülmektedir. Bu türün örneklerinin sınıflandırılmasında manzumeler müstakil olarak ayrı ayrı ele alınabileceği gibi bir şiirin farklı bölümleri de yine içerik bakımından konusuna göre gruplandırılabilir. düşünülmektedir.

2.1.1. Bismelenin Sırlarının Anlatıldığı Bismelenâmeler

Besmele harflerinin sırlarını ihtiva eden bismelenâme türü şiirlerin ortak özelliği Molla Câmî'nin besmele şerhi ile başlayan gelenekten etkilenilmesi ile kaleme alınmış olmalarıdır. Klasik dönem edebiyatına yüzyıllara göre bakıldığında 14. yüzyılda yazılmış olan metinlerde besmele ile ya da besmeleyi tavsif ederek esere başlama geleneğinin olduğu görülmesine rağmen, edebiyatın da gelişmesiyle bu türe ait metinlerin 15. asırda önceki yüzyıla göre çok daha arttığı görülmektedir. Bu artışı sağlayan en büyük etken ise Molla Câmî'nin eserlerinde yer alan besmele şerhidir. Bu manzume, kaside şeklindedir ve on dokuz beyitten oluşmaktadır ki bu beyit sayısı da sebepsiz değildir; zira besmele on dokuz harften oluşmaktadır.³⁹

Molla Câmî'nin başlattığı gelenekten etkilenilerek kaleme alınan bu tür manzumelerin 10-122 beyit arasında yazıldığı ve kompozisyon özelliklerinin de birbirine benzediği görülmektedir. Bismelenin genel özellikleri ve Allah'ın adının anılmasıyla işe başlamanın öneminden bahseden şairler, bu manzumelerde daha çok besmele ile ilgili benzetmelerde bulunmuşlardır. Ardından harflerin ebcet değerleri, tasavvufi anlamları ve besmele ile ilgili kurulan hayal ve tasavvurlara yer verilmiştir. Bu özellikleri taşıyan besmele içerikli şiirler, *Hayretü'l-ibrâr*, *Gülşen-i Envâr*, *Gencîne-i Râz*, *Vâmık u Azrâ*, *Riyâzü's-sâlikîn* gibi pek çok mesnevîde yer almaktadır.⁴⁰

Yazılışı ile ilgili de usullerin de hattatlarca icra edilmiş olduğu bismelenin ayrıca her harfinin sırta sahip olduğuna dair kaleme alınmış tefsirler, risaleler veya şiirler vardır. Bu tür şiirler, içerikleri dolayısıyla bismelenâmelerin içerisinde ayrı bir başlık içerisinde incelenmelidirler. Bu tür bismelenâmeler; besmele harfleri, harflerin nokta ve hareketleri, Allah'ın isimleri de dâhil olmak üzere türlü cihetlerden tavsif edilmiş ve hususiyetlerinden bahsedilmiştir. Buna bir örnek, 16. yüzyıl divan şairlerinden Celîlî'nin *Hecr-nâme*'sindeki on yedi beyitlik manzumedir.

Besmele nazm-ı âlem-ârâdur
*Nâme-i zü'l-celâle tuğrâdur*⁴¹

39 Sevgi, "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri", 5.

40 Gürgendereli, *Türkçe Mesnevîlerde Besmele Şiirleri*, 35-36.

41 Hüseyin Ayan, "Celîlî'nin Hecr-nâme'si", *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 14 (1986), 159-160.

beytiyle başlayan bu şiir, yine besmeledeki harflerin tavsifi ile ilgilidir. 20. asrın mutasavvıf şairlerinden Abdülmâlik Hilmî'nin de bismelenin sırlarını anlattığı ve on yedi beyitten müteşekkil bismelenâme türünde bir şiiri vardır. Bu şiirinde şair, ilimlerin besmelede toplandığını, her şeyin başlangıcının tek bir nokta olduğunu,⁴² insanın ilim ve irfan sahibi olması hâlinde kemale erebileceğini, bâ-i bismelenin Hz. Muhammed ve harfin noktasının Hz. Ali olduğunu, herkesin nereden geldiğini ve nereye gideceğini bilmesi gerektiğini, Hz. Peygamber'i örten büyük giysinin bismelenin mim harfi olduğunu, on sekiz bin âlemin yaratılış sırrının Allah sevgisi olduğunu, bismelenin üç harfin sırrı olduğunu, bunların hırka, taç ve rida olduğunu ve bunların anlamlarını, hırka ve taçta yedi sır bulunduğunu, ridaninsa otuz iki rengi olduğunu ifade etmiştir.⁴³

Bismelenin sırlarının Şiîlik inancı içerisinde ifade edilmiş olduğu manzumeler de bu itikada mensup şairlerin divanlarında mevcuttur. Örneğin Caferî Baba, *Tefsîr-i Besmele* başlıklı elli beyitlik mesnevisinde bismelenin Fatıha Sûresi'nden olduğunu, elif harfinin Hz. Peygamber, ikinci elifin Hz. Ali ve üçüncü elifin ise Hz. Fatıma olduğunu, Allah lafzındaki iki lam harfinin de Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i gösterdiğini belirtmiştir.⁴⁴

2.1.2. Bismelenin Faziletlerinin Anlatıldığı Bismelenâmeler

Bismelenâmelerin içerisinde bismelenin vasıflarının izah edildiği pek çok örnek vardır. Bu kısımdaki manzumeler, daha çok konu bakımından bismelenin faziletleri ile sırlarının ifade edildiği tavsif tarzı bismelenâmelerdir. Kimi şiirlerin başlığından muhtevasında bismelenin vasıflarından bahsedileceği de anlaşılmaktadır. Buna bir örnek Kânî'nin "Der-Vasf-ı Besmele-i Şerîfe" başlıklı şiiri ile ardından gelen beşer beyitlik manzumelerdir.⁴⁵ Şair, bu şiirlerinin tamamında bismelenin tavsifini yapmış ve faziletlerinden bahsetmiştir. Bu nedenle tavsif üslubu ile yazılmış olan bismelenâmelerin daha çok bu grupta değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Divanına,

42 Burada şair, Hz. Ali'nin ilmin başlangıçta tek bir nokta olduğunu; ancak cahillerin onu çoğalttığını ifade ettiği sözüne atıfta bulunmuş olmalıdır.

43 Hüseyin Özcan, *Abdülmâlik Hilmi, Hayatı ve Şiirleri* (Ankara: Gaye Yayınları, 1994), 28.

44 Fatma Zehra Bedir, *Caferî Baba ve Divânı* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 297-298.

45 Bk. İlyas Yazar, *Kânî Divânı* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 33-34.

Bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm
*Oldı çü 'unvân-ı Kelâm-ı Kadîm*⁴⁶

beytiyle başlayan ve yukarıda da bahsi geçen mesnevisinde Ahmed Paşa, besmelenin faziletlerini anlatmıştır.

İbtidâ hamd idelim Rahmâne bismillâh ile
*Şükr-i şâbâş idelim Yezdâne bismillâh ile*⁴⁷

beytiyle başlayan divanındaki “bismillâh ile” redifli yirmi beyitten oluşan ikinci kasidesinde Bendî Mustafa Baba da besmelenin faziletlerini tavsif eden bir başka şairdir. Şair, bu şiirde yüz yirmi dört bin peygamberin Allah'ın adı ile gelip gitmiş olduğunu, on sekiz bin âleme gelen Hz. Peygamber ile tüm peygamberlerin de Allah'ın adı üzere geldiğini, Kur'ân-ı Kerîm'e yine bismillah ile başladığını vs. izah etmiştir. Aynı şekilde 16. yüzyıl şairlerinden biri olan Aşkî, divanına on sekiz beyitlik bir kaside ile başlamış ve o da şiirinde besmelenin faziletlerinden bahsetmiştir.⁴⁸

Filibeli Vecdî, divanında yer alan kısa bir mesnevisinde besmelenin söz askerinin emiri ve hamdelenin onun büyük veziri ve sancaktarı olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹ Şairin besmeleye dair yazmış olduğu on bir beyitlik başka bir mesnevisinin ilk altı beytinde de besmele iktibas edilmiş ve her bir beyitte besmelenin bir vasfı söylenmiştir.⁵⁰

2.1.3. İşe Besmele ile Başlamanın Öneminin Anlatıldığı Besmelenâmeler

Şiir geleneğinde nasihat üslubu üzere bir işe başlarken Allah'ın adının anılması gerektiği ifade edilmiş olan çok sayıda metin vardır. Nasihatnâme tarzı ifade edilirken verilmiş olan metinler de esasında yine bu başlık altındadır.

Yapılacak olan bir işe besmele ile başlanması gerektiğinin ifade

46 Ali Nihat Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 1.

47 Hatice Çelik, *Bendî Mustafa Baba Dîvânı (İnceleme-Metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 85.

48 Süreyya Uzun, *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 136-138.

49 Hasan Kavruk - Bahir Selçuk, *Filibeli Vecdî ve Dîvânı* (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017), 206.

50 Kavruk - Selçuk, *Filibeli Vecdî ve Dîvânı*, 207-208.

edildiği bismelenâmeler, genellikle Hz. Peygamber'in besmele ile başlanmayan işin eksik kalacağını belirttiği hadis-i şerife telmihte bulunularak söylenmişlerdir. Bundan başka adının anılmasıyla Allah'ın o işte yardımcı olacağı ve işi nihayete erdireceği de bu tür şiirlerde konu edinilmiştir. Süleyman Çelebi'nin yukarıda da bahsi geçen *Vesîletü'n-necât* adlı eserinin ilk beyitleri bu grup bismelenâmelerin en çok bilinen örneğidir.

Hakanî'nin *Miftâh-ı Fütûhât* mesnevisinin ilk manzumesi içerisinde söze her zaman besmele ile başlanması ve besmelesiz sözde hiçbir tesirin olmayacağı şu şekilde ifade edilmiştir:

*Gözle selef semtinün âdâbını
Besmelesüz açma dehen bâbını*

*Her sühân anunla cihân-gîr olur
Besmelesüz sözde ne te'sîr olur*⁵¹

Caferî Divanı'nda yer alan bismelenâmede adının anılmasıyla Allah'ın o işte yardımcı olacağı da şöyle belirtilmiştir:

*Her işün kim öni bismillâh ola
Ol iş issine mu'în Allâh ola*⁵²

2.2. Bismelenâme Türü Manzumelerde Görülen Tarzlar

2.2.1. Tavsif

Tavsif, metinde incelenen ya da bahsi geçen her ne ise onun özelliklerinin sıralanmasında başvurulan bir üsluptur. Tavsif tarzındaki bismelenâmeler de bismelenin tanımının yapılmış ve özellikleri sıralanmış olduğu manzum metinlerdir. Şairlerin bismelenâmelerin yazılışında en çok müracaat ettikleri iki üsluptan biri de yine tavsif tarzıdır.

*Nev'izâde Atâî'nin,
Fihris-i garrâ-yı Kitâb-ı Kerîm
Ser-i sühân nüsha-i faslu'l-hitâb*⁵³

51 Hâkânî Mehmed Bey, *Miftâh-ı Fütûhât*, haz. Müzahir Kılıç (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020), 24.

52 Bedir, *Caferî Baba ve Divânı*, 299.

53 Muhammet Kuzubaş, *Nev'izâde Atâî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Adlı Mesnevisinin Metin, Biçim ve İçerik Bakımından İncelenmesi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003), 89.

beytiyle başlayan *Nefhatü'l-ehzâr* adlı mesnevisindeki ilk yirmi altı beyitlik manzume tavsif tarzındadır. Ahmed-i Yârî'nin divanında da yine bu tarz da elli altı beyitlik bir manzume yer almaktadır. İkinci beyti şöyledir:

Besmeledür matla'-ı nazm-ı kerîm
*Besmeledür a'zâm-ı ism-i Hakîm*⁵⁴

Süleyman Nahîfî'nin *Mevlidü'n-Nebî*'si bir başka örnektir:

Besmeledür lâzıme-i iftitâh
*Besmeledür mûcib-i fevz ü felâh*⁵⁵

Örneklerde görüldüğü üzere bazı mısralar, “besmeledür” ifadesiyle başlamaktadır. Ayrıca bu tür şiirlerde anlamı kuvvetlendirmek, konunun önemini vurgulamak ve ahengi sağlamak amacıyla “besmele” ya da “besmeledir” gibi ibarelerin sıklıkla tekrar edilmiştir. Âzerî'nin *Nakş-ı Hayâl*, Subhîzâde Feyzî'nin *Safânâme*, Atâî'nin *Sohbetü'l-ebkâr*'ında yine bu şekilde örnekler yer almaktadır.⁵⁶

Bu tarz besmelenamelerin içerisinde “besmele” redifli örnekler de mevcuttur. Gedizli Kabûlî'nin iki tuyuğu, farklı bir nazım şekli ile kaleme alınmış olması yönünden de önemlidir.⁵⁷

Sahn-ı gülzâr-ı revândur besmele
Serv-i bustân-ı cinândur besmele
Bildinüz mi nice şândur besmele
Nice zî-şândan nişândur besmele

Her suhânun evvelidür besmele
Her kelimâtun elidür besmele
Fâtih-i gencine-i lâ-reybdür
*Kufl-ı kelâmun dilidür besmele*⁵⁸

Tavsif tarzındaki besmelenâmelere Bekir Sami Özsoy'un

54 Nurgül Karayazı, *Yârî Dîvânı (İnceleme - Metin - Tıpkıbasım)*, haz. Nihat Öztoprak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 284.

55 Âdem Ceyhan, “Süleyman Nahîfî'nin Mevlidü'n-Nebî Mesnevisi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14 (2000), 110.

56 Gürgendereli, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*, 58-59.

57 Mehmet Sait Çalka, *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ* (İstanbul: Kriter Yayınevi, 2019), 70.

58 Mustafa Erdoğan, *Gedizli Kabûlî ve Dîvânı* (Ankara: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2013), 474.

Hayat Yaradan'ın adıyla başlar
İnançların temel taşı *besmele*
İtinayla yazmış bütün nakkaşlar
*Noktadır her işin başı besmele*⁵⁹

dörtlüğüyle başlayan şiiri, âşıklık geleneğinden ve koşma nazım biçiminden bir örnek olarak verilebilir.

2.2.2. Nasihatnâme

Divan ve tasavvuf şiirinde *nasihatnâme*, bilindiği üzere birçok çalışmada öncelikle tür olarak değerlendirilmektedir. Diğer yandan divanlarda yer alan pek çok şiirin adlandırılmasında şairlerce bir başlık adı olarak yine bu istilahın kullanıldığı görülmektedir. Yani nasihatnâme, ayrıca başlık olarak sayılan terimlerden birisidir. Ancak nasihatnâmenin tür ya da başlık olmasının dışında bir üslup özelliği de göstermiş olduğu pek çok metin vardır. Nasihat, başka türlerin kompozisyon özellikleri içerisinde de görülebildiğinden bu nedenle tarz olarak da değerlendirilebileceği düşünülmektedir.⁶⁰

Nasihatnâme tarzındaki bismelenâmeler, şairin her işe besmele ile başlanmasını öğütlediği bismelenâmelerdir. Divanlarda bu üslup üzere yazılmış çok sayıda besmele manzumesi vardır. Bu üslup, tavsif tarzı ile beraber şairlerin en çok müracaat ettikleri iki üsluptan biridir.

Vird-i zebân it anı sen ber-devâm
*Ansuz ise başlama k'olmaz temâm*⁶¹

beytiyle sona eren sekiz beyitlik mesnevisinin son beytinde Ahmed Paşa, bismelenin sürekli tekrarlanan bir söz hâline gelmesi gerektiğini ve Hz. Peygamber'in hadisine atfen besmele söylenmeden işe başlanması durumunda işin tamamlanamayacağını belirtmiştir.

Nasihatnâme türündeki bismelenâmeler, genellikle emir kipinde yazılmışlardır. Ayrıca emir cümlelerinin yanında ise kişinin besmeleyi zikrederse muradına ereceği, besmeleyi öğrenirse şeytanın kovulacağı veya yazmaya besmeleyle başlarsa iyi şair olabileceği gibi hususlarda na-

59 Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*, 220.

60 Nasihatnâme teriminin taşınmış olabileceği bu üç anlam ile ilgili daha sonra ayrıntılı bir çalışma yapılması planlanmaktadır.

61 Tarlan, *Ahmed Paşa Divanı*, 1.

sihat edilmiştir.⁶²

Bazı şiiirlerin içerisinde besmele lafzına çeşitli ekler getirilerek de tarzlara müracaat edildiği görülmektedir. Besmele kelimesine şiiirin içerisinde kuvvetlendirme eki getirilerek kaleme alınan manzumelerde daha çok tavsif, yokluk ifade eden -siz eki getirilerek yazılanlarda ise nasihat-nâme tarzının şiiirin ilgili kısmında hâkim olduğu örneklerden anlaşıl-maktadır.

2.2.3. Tahkiye

Edebî metinlerde sıklıkla rastlanan tahkiye üslubu ile yazılmış bes-melenâmeler de vardır. Bu tarzın unsurlarına başvurulmuş olan besme-lenâmelerin mesnevi nazım şekli ile kaleme alınmış oldukları görülmek-tedir. İçerik bakımından ise bu tarzdaki besmelenâmelerin besmelenin faziletinin ve öneminin anlatıldığı besmelenâmelerin örneklerinden ol-duğu anlaşıl-maktadır.

Tahkiye tarzında yazılmış olan besmelenâmelere bir örnek kimi başka eserlerinde de besmele manzumesi kaleme almış olan Gelibolulu Âlî'nin *Riyâzü's-sâlikîn* adlı eserindeki otuz üç beyitlik bir mesnevidir. Mesnevinin ilk manzumesinde besmeleyi tavsif etmiş olan şair, "Hikâyet-i Latîfe Der-Fazîlet-i Besmele-i Şerîfe" başlıklı ikinci manzumesinde önce-likle günahkâr olan ve Allah'ın emirlerinin dışında yaşayan bir kimse tas-vir edilmiştir. Bu kimse; Müslüman olsa da namaz kılmayan, çok günah işleyen, çaba göstermeden cenneti isteyen, içki içen ve bu meclislerdeki kimselerle vakit geçiren, zahitleri sevmeyen, ölümü hiç aklına getirme-yen biridir. Ehl-i fesattan olduğu söylenen bu kimsenin ancak bu şekilde davranması ve yaşamasına rağmen yaptığı doğru bir şey vardır. Bu kimse ölene kadar her ne yaparsa yapsın besmelesiz hiçbir işe el atmamıştır. Bir gün bu dünyadan göçüp gittiğinde hesaba çekilir ve günahları ile veballeri dolayısıyla cehenneme gönderilir. Allah'ın emri üzerine cehennem kapısı-na gönderildiğinde ve cehennem kapısı ona açıldığında dünya hayatın-da iken dilinin söylemeye alışık olduğu besmeleyi içten bir şekilde söyle-yiverir. O esnada Allah'ın emri üzerine yıkılmayacak kadar sağlam olan o kapı hicap duyarak kapanır. Çünkü Allah o kimsenin günahlarını o anda bağışlar ve bu vesile ile cehennem onu kabul etmez. Böylece bu kimse cennete vasil olur. Şair de bu hikâyeden sonra öncelikle eğer akıl ise insa-

62 Gürgendereli, *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiiirleri*, 57.

na bu meselin yeteceğini ve hikâyede bahsi geçen kişinin bu devlete yani cennete girmeye besmele vesilesiyle kavuştuğunu anlatır. Daha sonra ise nasihat etmeyi sürdürür. Dilin muhakkak surette sürekli Allah'ın adını anması gerektiğini, besmele söylemeyi âdet edinmek gerektiğini ve son beyitte ise hakikate muvafık bir şekilde besmeleyi söyleyen kişinin dert ve belalara duçar olmayacağını ifade etmiştir.⁶³ Manzumenin aktarılan bu son kısmı tahkiye üslubuyla değil nasihat üslubu ile ifade edilmiştir.

Tahkiye tarzındaki bismelenâmelere bir başka örnek, Filibeli Vecdî'nin divanında yer alan ve şairin bismelenin faziletlerini ifade etmiş olduğu şiirlerinden biri olan yirmi altı beyitlik bir mesnevisidir. "Hikâyet-i Şîrîn-rivâyet Der-Fezâ'il-i Besmele-i Mükerre" başlıklı mesnevide şair öncelikle Hz. Musa'nın bir hastalığa yakalandığını, bu hastalığın onu zayıf düşürdüğünü ve bu nedenle kuvvetsiz kaldığını, bir otun bu hastalığı giderecek nitelikte olduğunu ve hizmetçisinin otu bulması ve otun şifa olmasıyla Hz. Musa'nın iyileştiğini anlatır. O dönem tamamen iyileşmesine rağmen bir süre sonra yeniden hastalanan Hz. Musa, hemen gidip iyileşmesine vesile olan ottan yer; ancak bu sefer şifa bulamaz. Bunun üzerine Rabbine münacatta bulunan peygamber, daha önce o otun derdine deva kılınması ile şifa bulunduğunu, ikinci kez hastalandığı zaman yediğinde ise bünyesinde niçin tesir etmediğini, aynı otu yediğinden emin olduğunu ve bu otun ikinci kez deva olmayışındaki sırrı öğrenmek ister. Ardından Hz. Musa'ya Allah katından bir nida erişir: "Ey derdine yediği ottan deva dileyen! Ey kendini din yoluna adanmış olan! Sen bilmez misin ki bu âlem ancak etkisi kuvvetli ve öldürücü bir zehirdir. Bunun panzehiri ise besmele ve hamdeledir. Her ne yersen besmeleyi söyle! Her ne der isen besmele ile söyle! Daha önce o otu yediğinde evvela benim adımlı söyledin; ancak sonra yediğinde ise [besmeleyi] unuttun ve adımlı anmadan yedin. Eğer ismi anarak o otu yemiş olsa idin bu kadar zayıflık ile mihnete düşmezdin." Allah'tan bu takdir sözlerini duyunca Hz. Musa pek üzülür. Bismelenin kıymetini ve kendi zellesini anlayarak çok ağlar ve bu yüzden Allah'tan bağışlanma diler. "Ey Rabbim! Bu hata bendendir. Şükürler olsun ki lütuf ve bağışlama sendendir. Bir derdim var iken ikinci bir derde daha sahip oldum. Hicap kılıcı ile ciğerimi doğradım. Lütuf göstererek eksikliğimi tamamla, hata ve unutkanlığımı uzak eyle!" Bu münacatının üzerine Allah besmele hürmetine Hz. Musa'yı bağışlar. Son söz olarak da şair mesnevi-

63 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Riyâzü's-Sâlikîn*, haz. İsmail Hakkı Aksoyak - Mehmet Arslan (PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018), 12-14.

sini Őu iki beyitle bitirerek besmelenin sayısız menfaati olduğunu ve bu faydalarının âlemde açıkça görülebileceğini, bunun anlaşılması için ise başka bir Őeye lüzum olmadığını ifade eder:

*Buncılayın hâssa ey zuhr-ı nâs
Besmelede bî-'aded ü bî-kıyâs*

*Hâssası 'âleme günden 'ayân
Ol ki 'ayân ola ne hâcet beyân⁶⁴*

2.2.4. Hasb-i Hâl

"Ben niçe vasfedeyim, bildiğim ancak budur, Őüphe mi var, ko, yürü, Allah bilir" Şeklindeki ifadelerle Şairlerin sohbet üslubu ile yazdıkları besmele konulu manzumeler de vardır:

*Ben niçe vasf ideyim esrârını
ÇeŐm-i basîret görür envârını*

*BildiĐim ancak budur ism-i İlâh
Hırz-ı emândur kula bî-iŐtibâh⁶⁵*

İslâmî'nin mesnevisinin ilk beyitleri de yine bu tarzdadır:

*Başlayalum söze bismillah ile
Kâmil olur her iş ismullâh ile*

...
*İŐleyelüm işimüz Hak âdile
Adını getürelüm dâyim dile*

*Zikr idelüm Bâriyi biz derdile
BiliŐelüm ol halîm ü ferd ile⁶⁶*

Bu tarzdaki besmelenâmelere bir başka örnek ise Lâmiî'nin *Vâmık u Azrâ* mesnevisinin son beyitleridir:

*Lâmiî' ko noktalar tefsîrini
İtme câhiller gibi teksirini*

64 Kavruk - Selçuk, *Filibeli Vecdî ve Dîvânı*, 208-210.

65 Ceyhan, "Süleyman Nahîffî'nin Mevlidü'n-Nebî Mesnevîsi", 110.

66 Hasan Yüksel vd., *Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin İslâmî'nin Mesnevîsi* (Sivas: Dilek Matbaası, 1996), 89.

*Sâhili yokdur bu bahrun urma dem
Pür-gühersen yum sade-f-kirdâr fem*⁶⁷

2.2.5. Duânâme

Bismelenâme türündeki şiirlerin içerik bakımından dinî özellikler taşıması ile kimi beyitlerde dua ifadelerinin yer aldığı görülmektedir. Bu tarzın yer aldığı bismelenâmelerde yapılan işin tamama eriştirilmesi için Allah'a dua edilmiştir. Şairlerin eserlerinin tamama ermesi için de telifin en başında dua ettikleri ilgili beyitlerden anlaşılmaktadır. Örneğin Hamdullah Hamdî, *Leylâ vü Mecnûn* mesnevisinin başında ilk beyit ile besmelenin öneminden bahsettikten sonra,

*İlâhî başladım nâmunla nâma
İrişdir hayrile anı tamâma*⁶⁸

şeklindeki üçüncü beyitte eserini yazmaya Allah'ın adını anarak başladığını ve hayır üzere tamamlanmasını kendisinden istediğini arz etmektedir. Bestesi Zekâî Dede'ye ait olan; ancak güftesinin kim tarafından yazıldığı bilinmeyen acemkürdi makamında ve sofyan usulü üzere bestelenmiş olan ve

*Yâ İlâhî başlayalım ism-i bismillâh ile
Bu duâya el açalım ism-i bismillâh ile
Sen kabûl eyle duâmız besmele hürmetine
İlmini eyle müyesser yâ ilâhe'l-âlemîn*⁶⁹

mısraları ile kaleme alınmış olan ilahide de yine *duânâme* tarzının üslup özellikleri görülmektedir.

Sonuç

Edebiyat araştırmalarının teorik olarak çalışılabilmesi için ana başlık olarak *tür*, *tarz* ve *ritim* üzerine çalışılmalıdır. O hâlde birtakım gerekliliklerden bahsedilmelidir. Tür ve tarz konusunda netleşmiş bir kanaat

67 Gönül Ayan, *Lâmi'f Vâmık u Azrâ - İnceleme-Metin* - (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998), 111.

68 Hamdullâh Hamdî, *Leylâ vü Mecnûn*, haz. Güler Doğan Averbek (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 67.

69 Buğra Sercan Sahil, *Zekâî Dede'nin Türk Din Mûsikîsi Tarihindeki Yeri ve İlahi Formundaki Eserlerinin Makamsal Analizi* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 51-52.

bulunmadığından öncelikle böyle bir bahsin olduğu konusunda endişe oluşturulması gerekmektedir. Bu noktada sadece kavramlar üzerinde konuşmak yeterli değildir. Kavramların kendi içerisinde birbirleriyle ilişkileri, uzaklıkları ve yakınlıkları da dikkate alınarak bölümlenmeler yapılmalıdır. Bunun inşasında doğuda ve batıda örnek olabilecek hangi görüş ve çalışmaların olduğuna da bakılmalıdır. Bu minvalde Allah hakkında yazılan türlerden biri olan besmelenâmeler incelenirken öncelikle tarihsel süreç içerisinde besmelenin edebiyat içerisinde ne şekilde değerlendirildiği araştırılmış, elde edilen veriler doğrultusunda öncelikle besmeleye dair şiirlerin bir türün altında incelenip incelenemeyeceği değerlendirilmiş ve gerekli kanıya ulaşıldıktan sonra öncelikle bu türe ait olabileceği düşünülen metinler içerik ve üsluplarına göre tasnif edilmiştir.

Besmele içerikli bu kadar şiir olması, üstelik bu çok sayıda şiirin müstakil olarak divan ya da mesnevilerde yer alması *besmelenâme* adı verilebilecek ayrı bir tür olması gerektiğini ve bu türdeki şiirlerin içerik ve üslup bakımlarından ayrıca incelenmesini gerektirmektedir. Zira bu türe dâhil edilebilecek olan manzumeler, edebiyat uzmanlarınca edebî tür olmasında ittifak edilen diğer türlerde olduğu gibi kendine has bir kompozisyon düzenine sahiptirler. Hem bu nedenle hem de besmeleye dair klasik Türk edebiyatı ile Türk-İslâm edebiyatı sahalarında bir edebî tür olarak “besmelenâme” ıstılahının kullanılmasından dolayı besmelenâmelerin de bir tür olarak değerlendirilmesi gerektiği kanısı oluşmuştur.

Türk edebiyatında besmeleyi ihtiva eden manzumelerde, farklı konuların işlendiği; ancak kimi şiirde birden fazla muhtevanın yer aldığı görülmektedir. Bu vesile ile temelde besmele içerikli şiirler konularına göre de tasnif edilmiş ve üçe ayrılabilmesi düşünülmüştür. Diğer yandan içeriklerin dışında bu tür şiirlerin tarzlar bakımından da zengin olduğu aşikârdır.

Besmelenâme türüne dâhil edilen şiirlerin dışında ilk ya da ikinci mısrasında besmelenin iktibas edildiği tek bir beyitten oluşan besmeleye dair beyitler dahi kendi içerisinde değerlendirilebilirler. Bu şekildeki örneklerinin muhteva ve üslup açısından incelenmeleri mümkündür ve bunun dışında ayrıca edebî sanatlara göre dahi tasnif edilebilecek özellik ve içeriklere sahiptirler.

Edebî tür ve tarzlar hakkında yapılan her yeni çalışma ile bu literatürü oluşturan ıstılahlar da zenginleşmektedir. Tür ve tarz konulu çalış-

maların artması ile metinlerin incelenmesi de kolaylaşacaktır. Sözelimi tür ve tarzlar hakkında yapılan çalışmalar belirli bir noktaya geldiğinde bir divanın ya da bir mesnevinin içerisindeki şiir ya da bölümlerin hangi tür ya da tarz üzere yazıldığıнын tespiti yapıldığında eser içerisindeki metinlerde ilgili tür ve tarzların özellikleri aranacak ve böylece ortaya geniş bir literatür çıkacaktır. Bu şekilde geniş bir edebî malzemenin ortaya çıkması da türler ve tarzlar hakkında yapılacak yeni araştırmalarla mümkündür. Bu tetkiklerde bulunabilecek ancak edebiyat geleneğinde var olan ıstılahlar tespit edilmeli ve bu terimler üzerinden türler ve tarzlar üzerine yeni bilgiler ortaya konmalıdır. Zira ilgili alanların kaynaklarında tür ve tarz mefhumları üzerinden incelenebilecek belki sayı tam olarak belirlenemeyecek kadar malzeme bulunmaktadır. Diğer yandan divan ve tekke şiirinde yer alan türler üzerinden mensur metinlerin de tasnif edilip edilemeyeceği; başka bir ifadeyle manzum eserlerde görülen bismelenâme gibi türlerin ve hatta bu gibi türlerin muhtevasının ifade edilmesinde görülen tarzların mensur metinlerin gruplandırılmasında kullanılıp kullanılmayacağı da ayrıca tartışılmalıdır.

Bismelenâme türündeki manzumeler, genellikle mesnevilerde görülse de örneğin rubâî, tuyuğ ya da koşma gibi farklı nazım şekillerinde de kaleme alınmışlardır. Bu türün örneklerinin hangi nazım şekilleri ile yazıldıkları, Allah'ın hangi farklı isimleri üzerinden bismelenin ifade edildiği, besmele üzerine hikâye edilen başka kıssalar, manzumelerin yazılışında başvurulan tarzlara dair farklı örnekler ve muhtevaları ve benzer başka hususlar, besmeleye dair bilgi içeren mensur tefsir ve risaleler hatta Kur'ân-ı Kerîm tefsirleri de değerlendirilerek yapılacak olan daha geniş bir çalışmada incelenebilecektir.

Kaynakça

Akkuş, Metin. *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası, Edebi Türler ve Tarzlar*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 2007.

Arslan, Mehmet. *Mihri Hârun Divânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Atik, Hikmet. *Türk İslam Edebiyatı*. Ankara: Bilay Yayınları, 2. Basım, 2020.

Ayan, Gönül. *Lâmi'î Vâmık u Azrâ - İnceleme-Metin* -. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 1998.

Ayan, Hüseyin. "Celîlî'nin Hecr-nâme'si". *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi* 14 (1986), 155-172.

Bedir, Fatma Zehra. *Caferî Baba ve Divânı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Bilgin, Emrah. *Ömer bin Sâlih el-Kırîmî - Tuhfetü'l-Fetâvâ*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 1. Basım, 2020.

Ceyhan, Âdem. "Süleyman Nahîfî'nin Mevlidü'n-Nebî Mesnevisi". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14 (2000), 89-141.

Çalka, Mehmet Sait. *Mustafa Safî Efendî ve Gülşen-i Pend Mesnevisi*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Çalka, Mehmet Sait. *Klasik Türk Şiirinde Tuyuğ*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 1. Basım, 2019.

Çavuşoğlu, Ali. *Türk İslâm Edebiyatı (Kitaplar, Türler, Devirler ve Şahsiyetler)*. Kayseri: Tezmer, 2015.

Çelik, Hatice. *Bendî Mustafa Baba Dîvânı (İnceleme-Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/529-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Yıldız, Enes. "Nûşî'nin Tevşîhu'l-Letâif Adlı Mesnevisinde Yer Alan Bismelenâme". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature* 6/3 (2020), 615-635.

el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Hattâbî el-Büstî. *Me'âlimü's-Sünne*. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.

el-Kalkaşendî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Subhu'l-a'sâ fi sînâ'ati'l-inşâ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.s.

el-Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Ömer et-Temîmî es-Sıkillî. *el-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer. Tunus: Dârü't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1991-1998.

Erdoğan, Mustafa. *Gedizli Kabûlî ve Dîvânı*. Ankara: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Gelibolulu Mustafa Âlî. *Riyâzü's-Sâlikîn*. haz. İsmail Hakkı Aksoyak - Mehmet Arslan. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2018.

Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* /12 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>

Gürgendereli, Müberra. *Türkçe Mesnevilerde Besmele Şiirleri*. İstanbul: Acar Bilgi Merkezi Yayınları, 2010.

Güzel, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 4. Basım, 2009.

Hâkânî Mehmed Bey. *Miftâh-ı Fütûhât*. haz. Müzahir Kılıç. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2020.

Hamdullâh Hamdî. *Leylâ vü Mecnûn*. haz. Güler Doğan Averbek. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2020.

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî. *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele)*. haz. Hamiye Duran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 3. Baskı, 2011.

İbnü'l-Esir, Mecdüddin Ebu's-sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ibn Abdülkerîm eş-Şeybânî el-Cezerî. *eş-Şâfi fi-şerhi Müsnedi's-Şâfi'i li-İbni'l-esîr*. haz. Ahmed b. Süleyman - Ebû Temim Yaser b. İbrahim. Riyad: Mektebetü'r-Rüsd, 1426.

İmam Kurtubî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 20 Cilt. İstanbul: Buruc Yayınları, 3. Basım, 2005.

İsmail Hakkı Bursevî. *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*. ed. Mehmet Doğru. çev. Abdullah Öz vd. 10 Cilt. İstanbul: Damla Yayınevi, 8. Basım, 2012.

Karayazı, Nurgül. *Yârî Dîvânı (İnceleme - Metin - Tıpkıbasım)*. haz. Nihat Öztoprak. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

Kavruk, Hasan - Selçuk, Bahir. *Filibeli Vecdî ve Dîvânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Kaya, Süleyman. *Fetâvâ-yı Feyziye*. İstanbul: Klasik Yayınları, 1. Basım, 2009.

Kesler, M. Fatih. *İstiâze Besmele ve Fâtiha Tefsiri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2011.

Kılıç, Atabey. "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerden Sübha-i Sıbyân -2- (Metin)". *Turkish Studies* 2/1 (2007), 29-71.

Kiraz, Seydi. "Enverî-i Erzincânî ve Mevlûd-i Şerîf'i". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 23/1 (2019), 461-495.

Kiraz, Seydi. *İndî'nin Manzum Menâsik-i Hacc'ı (İnceleme Metin Dizini ve Sözlük)*. Erzurum: Fenomen Yayınları, 1. Basım, 2020.

Kur'ân Yolu. Erişim 26 Eylül 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

Kuzubaş, Muhammet. *Nev'izâde Atâ'nin Nefhatü'l-Ezhâr Adlı Mesnevisinin Metin, Biçim ve İçerik Bakımından İncelenmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.

Mermer, Ahmet. *Mezâkî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994.

Özcan, Hüseyin. *Abdalmâlik Hilmi, Hayatı ve Şiirleri*. Ankara: Gaye Yayınları, 1994.

Özuygun, Ali Rıza. *Hasan Sezâyî Divanı*. İstanbul: Buhara Yayınları, 2005.

Sahil, Buğra Sercan. *Zekâi Dede'nin Türk Din Mûsikîsi Tarihindeki Yeri ve İlahi Formundaki Eserlerinin Makamsal Analizi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Sevgi, Ahmet. "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatı-

na Tesirleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.

Şener, H. İbrahim - Yıldız, Âlim. *Türk İslâm Edebiyatı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 5. Basım, 2011.

Tâhirü'l-Mevlevî. *Molla Câmî'nin Besmele Manzumesi ve Mir'atü'l-Akaid Tercümesi*. haz. Mustafa Kirenci. Ankara: Büyüyenay Yayınları, 1. Basım, 2020.

Tanyıldız, Ahmet. *Hüseyin Kâmî Dehrî Dîvânçesi*. İstanbul: Akademik Kitaplar, 2013.

Tarlan, Ali Nihat. *Ahmed Paşa Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.

Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele, Kültür ve Edebiyat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/538-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Uzun, Süreyya. *Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Üstüner, Kaplan. "Erzurumlu Zihnî'nin Besmele Konulu Mesnevisi". *Mavi Atlas* 6 (2016), 18-48.

Yahyâ Bey. *Dîvan Tenkidli Basım*. haz. Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Yazar, İlyas. *Kânî Dîvânı*. PDF: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2017.

Yüksel, Hasan vd. *Eski Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin İslâmî'nin Mesnevîsi*. Sivas: Dilek Matbaası, 1996.

Tefsîru Âyeti'l-kürsî ve gayrihi. Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, 45 Hk 3191/1, ts.